

УДК 008:7.038.6:572

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Андрусів Андрій

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Аналізується теоретичний аспект української національної ідеї з точки зору багатоаспектності її філософського і культурологічного виміру. Національна ідея розглядається в якості мисленевої форми сприйняття глибинної сутності народу, в якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизують собою все національне буття та зумовлюють суспільний розвиток.

Ключові слова: нація, націоналізм, національна ідея, національний ідеал, само-свідомість.

Майбутнє кожної держави значною мірою залежить від того, наскільки успішно вона зможе накреслити свої цілі, усвідомити свої інтереси та наскільки вірно поєднуватимуться інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також наскільки громадяни й еліта зможуть порозумітися і якою мірою зможуть консолідуватися навколо ідеї державотворення. Становище, в якому вимір реальної незалежності ще не є досягнутий, а вимір Європи виявляється поки що недосяжним, прирікає Україну на анахронічне й анахронізуюче перебування у вимірі «пост». А після такої, скажемо без перебільшення, епохальної, а чи й просто неможливої події, як мирне здобуття незалежності України, надто тривала затримка у вимірі «пост» ризикує виявитися фатальною перешкодою для структурних змін у напрямку реальної, а не фіктивної демократії, для побудови не «напівпричиненого», а справді, за Поппером, «відкритого суспільства».

Закономірним результатом пострежимної політичної динаміки українського суспільства є, відповідно, постколоніальний стан його культури. Від блюзнірського й цинічного обслуговування системи тоталітарної влади за кілька стрімких і хаотичних років культура пережила галюцинацію ілюзорної свободи. Одне слово, також і в культурі, як і в політиці, між поняттями «незалежність» та «Європа» утворилася небезпечна прогалина.

В культурі, як і в політиці, ця прогалина впродовж років не звужувалась, а поглиблювалась, стаючи прірвою. Поверхова «оксиденталізація» зруйнувала слабкі оборонні споруди національної культури. Культурне життя набуло невідомих досі ритмів. Український культурний простір поглинав і поглинає маси європейської і загалом західної різномасштабної культурної продукції, часто без необхідних критичних фільтрів та контекстуальних адаптацій. Наївний і позаконтекстуальний характер цих запозичених реверберацій пояснюється зокрема й довготрива-

лою замкнутістю культури, її перебуванням в історичному вакуумі, що, врешті, характерне для всіх підрежимних культур Східної Європи.

Парадокс – чи, може, закономірність, – у тому, що і в період хай і відносної, але все ж свободи культура несвідомо імпортувала імперативні механізми дії тоталітарного суспільства (під знаком сумнозвісного горьковсько-ленінського «кто не с нами, тот против нас» тривалий час проіснували різноманітні дискусії в українських постмодерністських газетних, журнальних та інших реальних і віртуальних «салонах»). Відтак постмодернізм, який теоретично мав би стати виявом справжньої творчої свободи, перетворився на суму диктаторських приписів щодо того, яким повинен бути модерн, самим цим підходом знищуючи ефект непередбачуваності й суб'єктивності як один з найважливіших кодів нової художньої ментальності.

І це тоді, як повільно, але неухильно відбувався процес найстрашнішого відчуження – відчуження суспільства від власної культури. Це є процес українсько-небезпечний, особливо ж в українському контексті, і лише окремі його аспекти можна пояснити детермінаціями ринкової економіки. Ряд його фундаментальних аспектів обумовлений специфікою власне української культурної еволюції. Коротке замикання в системі культури відбулося тому, що ця культура втратила зв'язок з тим цивілізаційним кодом, з якого вона народилася, як, власне, культура, здатна до самостійного життя, до свідомого вибору і виклику в найтяжчих історичних умовах. Від Іларіона Київського до Василя Стуса, з митрополичого престолу і з тюремної камери ця культура поставала як генератор ідеї індивідуальності та свободи. Ця культура поставала як свідомо опозиція до Влади, до імперій, до режимів, тобто до насилля «великих систем». У цьому була її європейськість. І завдяки цій своїй європейськості українська культура вижила в найбезнадійніші часи, гарантом же її європейськості, рівно як і живучості, завжди виступала українська національна ідея. Адже саме вона формує особливий погляд на світ. Його тлумачення крізь призму національних цінностей та національних цілей.

Українська національна ідея – вистраждане, викарбуване століттями народом, його особливим, неповторним буттям цілком усталене поняття. І водночас це явище динамічне і відносно змінне в часі. Виростаючи з народної свідомості, в процесі самопізнання і самоусвідомлення етносом, націсю свого історичного вектору, своєї духовної і цивілізаційної місії – через ідейні постулати найкращих своїх виразників – національну еліту, її духовних провідників (Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Драгоманов, Юліан Бачинський, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов) українська ідея в ході історичних колізій і трансформацій набуває рис загальнонаціональної мрії, мети, прагнення бути впізнаним і шанованим серед інших народів світу. Якщо у ХІХ столітті ця ідея була забарвлена прагненням українців до культурної самоідентифікації, а у ХХ – освячена метою здобути політичну, державну незалежність, то нині, у третьому тисячолітті, основний національний інтерес і суспільна свідомість українців спрямовані на утвердження національних цінностей і національних пріоритетів у контексті загальноєвропейських, демократичних традицій і сучасних вартостей.

Українська національна ідея – це теоретичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самобутності та індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність. Осмислення її сутності, зародження та функціонування, або те, що філософи називають рефлексією, становить зміст філософії української ідеї.

Національна ідея – невід’ємний атрибут нації. Її формування розпочинається з формування національної спільності. Однак до свого теоретичного осмислення вона існує на емпіричному рівні, так би мовити «розмита» (у стані «протоплазми») у національній свідомості. Можна вважати, що першими її носіями були учасники національно-визвольної боротьби українського народу, зокрема, часів Хмельниччини – загальнонаціональної боротьби за його державне самовизначення. Це був найбільш активний («пасіонарний») період розвитку національної самосвідомості українського народу. Йому певною мірою сприяв гуманістично - реформаційний рух в Україні, що був тісно пов’язаний з ідеями любові до Батьківщини (патріотизм).

В ході ідейної боротьби чи не вперше за всю попередню історію України з’явилася плеяда діячів – І. Вишенський, Й. Борецький, М. Смотрицький, Хрисофор Філалет, П. Могила та інші, – що обґрунтувала поняття українського етносу, його особливості, його особливості та цілі як окремої своєрідної спільноти – нації [9, с. 40–41]. Так, Іван Вишенський, захищаючи слов’янську мову як досконалу та богообрану, протиставляючи її грецькій та латинській, відзначав, що «...славянський язык перед Богом честнейший есть и от елинского и латинского» [2, с. 57]. Усі духовні цінності, правду – справедливість, зазначав він, «... род руский в письме и науке славянского языка благодатию Христа Бога одержал, засветельствовал и тако достаточне спроб овал» [2, с. 219]. І. Вишенський був переконаний, що оскільки українська мова живе «в письме славянском», то захист церковно – слов’янської мови є водночас захистом народної мови та його носія перед загрозою полонізації.

Знаменним явищем у культурно-історичному житті українців XVII–XVIII ст. стала Києво-Могилянська Академія (спочатку – колегія, створена на зразок європейських університетських коледжів), що втілила у собі кращі надбання духовності народу, його національну самосвідомість. В Академії панував дух Русі, Козаччини, громадянського гуманізму та патріотизму. Не випадково з її стін вишло чимало активних поборників національних прав українців, виразників національного духу. Випускник Академії проповідник А. Радивиловський писав, що нема у світі нічого «милішого за Батьківщину, котра нас породила, виховала, добром збагатила» [6, с.30]. Інший її вихованець, сподвижник гетьмана І. Мазепи Пилип Орлик – став автором першої конституції України, а також «Виводу прав України», в якому обґрунтував право народу на захист від гноблення, боротьбу за свою незалежність. Києво-Могилянська Академія дала Україні філософа Г. Сковороду, котрий у своїй творчості найбільш яскраво виразив українську світоглядну ментальність.

Стрибок у пробудженні національної самосвідомості й формуванні української національної ідеї відбувся наприкінці XVIII – на початку XIX ст., у період, який дослідники називають «преромантизмом». У суспільно-політичному житті України це були важкі часи: скасовано всі елементи державності, які вона мала у межах автономії (1764 р.), ліквідовано Запорізьку Січ (1775 р.), запроваджено інститут підданства (1783 р.), що призвело до руйнування традиційно сформованих соціально-політичних демократичних структур, закріплено статус України як російської колонії у формі Малоросійської губернії. Кризовий стан політичного життя стимулював інтелектуальні сили України до роздумів над історією краю, долею свого народу, що, зрештою, призвело до появи на передньому плані ідей історизму, нації, героїчної особистості. Наприкінці XVIII ст. формується ідея відродження національної державності бодай у формі автономізму у складі Росії. Її не тільки поділяла патріотична знать, а поступово вона захоплює широкі кола громадськості, насамперед інтелігенцію. Саме останній належить головна заслуга у розробці однієї зі складових частин української національної ідеї — визначення місця українського народу серед інших спільнот.

Серед тих, хто вперше через культурні ознаки комплексно виокремив українців серед інших народів і тим самим започаткував наукове осмислення його як окремішньої спільності, був О. Шафонський [1]. Він намалював цілісну картину відмінностей українців від інших народів у мовних, фізичних особливостях, побуті, звичаях, обрядах, віруваннях та знаннях. Слідом за ним ідею окремішності українського народу розробляли Я. Маркович, В. Рубан, Г. Калиновський, М. Максимович та інші. На одне з перших місць у питанні самоідентифікації українського народу постає проблема української мови, її права на самостійне існування. З появою «Енеїди» І. Котляревського це питання було реально розв'язано, й неzapе- речно доведено винятковість рідної мови українців. Її окремішність, своєрідність обґрунтовували у своїх наукових дослідженнях О. Павловський, І. Могильницький, І. Срезневський та інші. Найяскравішим же виявом української національної ідеї кінця XVII – початку XIX ст. дослідники по праву називають анонімну «Історію русів» – найвизначніший твір української національно-політичної думки того часу, головна ідея якого – право України на самостійний державно-політичний розвиток. Згадані твори та загалом соціокультурне буття України розглянутого часу стали тим підґрунтям, на якому національна ідея набула своє теоретичне, філософське осмислення. Саме в цей час відбувся новий пасіонарний вибух національної свідомості. Він пов'язаний з романтизмом, що у першій половині XIX ст. в суспільно-політичному й духовному житті України прийшов на зміну Просвітництву.

Романтизм – це не лише художній метод у мистецтві, але й певна концепція світобачення, напрям осмислення світу. Дослідники відзначають відмінність романтичного світосприйняття мислителями державних і недержавних, незалежних та поневолених націй. Якщо для перших характерним було утвердження органічної єдності людини з одухотвореною природою, культ творчої фантазії тощо, то романтизм других робив наголос на історизмі, фольклорі, рідній мові, у яких уба-

чав закодовану національну сутність (есенцію) етносу. Саме характер останнього мав український романтизм, а його провідні ідеї – співзвучні з ідеями національного та політичного самовизначення народу.

У цікавому есе «Національна ідея: Етапи розвитку» М. Розумний здійснив спробу визначити етапи становлення національної ідеї: «...Зародившись як атомарне абстрактне поняття, ідея перейшла в сферу конкретно-чуттєвих уявлень, у якій змодельовала національний мікрокосм. Завершальну стадію пов'язано з виокремленням фокусу національного «Я» і організацією довкола цього поля смислових зв'язків свідомості. Ідея з атома виростає до універсалу» [8, с.72]. Проте у не менш цікавому дослідженні «Українська цивілізація: Геополітичний зміст» О. Гуцуляк констатує, що українська ідея зародилася спершу у сфері конкретно – чуттєвих уявлень, а вже потім постала як «атомарне абстрактне уявлення», тобто українська ідея виросла не з атома до універсалу, а навпаки – універсум стискався до сингулярної точки – «атома серця» (метафора Олександра Олеся) [4], що складається «... з ясно сформульованої мети, з образу ідеалу, до якого стремить національна воля, з самої волі і з чуттєвої сторони, з національного «еросу», «емотивності»...» [7, с.11]. Носіями цього «атома серця» були кирило-мефодіївці, і насамперед М. Костомаров і П. Куліш, даючи цим поштовх до «ланцюгової реакції» у самосвідомості українського етносу у напрямку до боротьби за національні права.

У праці М. Костомарова, а також у ряді інших праць вчений уперше в українській історіографії з'ясував хід і сутність історії України, показавши, що український народ має свою історію, мову, культуру, психологію, що він є окремим народом, а не частиною «великоруського племені», як заявляли російські шовіністи. У праці «Дві руські народності» він обґрунтував ідею самоцінності українського народу, здійснив спробу визначити «модель» українського народного характеру.

Якщо М. Костомаров обґрунтовував українську національну ідею в історіософському й етнографічному контекстах, то П. Куліш – на основі «хутірської філософії», через призму «єства душі» людини. Мислитель розглядає людину як духовну сутність, єдність «зовнішнього», тобто раціонального, й «внутрішнього» – «глибини душевної». Ця «глибина» – «серце», «таємне», «невідоме нікому». В ньому містяться помисли, думки людини, її переживання, прагнення до добра, відчуття Бога. «Серцем» людина тягнеться до свого (народу, культури, історії, мови тощо), а розумом, «головою» – до чужого, до інших культур, мов. Українець своїм «серцем» пов'язаний з Україною, рідним краєм. «Серце» фактично виступає в П. Куліша як національна самосвідомість, національна душа. Тому-то Д. Чижевський окреслив його світогляд як «україноцентричний».

Квінтесенція української національної ідеї – у творчості Тараса Шевченка. Вона постає в нього у формі національного міфу. Головний предмет його поезії – Україна, що виступає у двох основних вимірах: як певна соціальна спільність, що реально втілена в історичній дійсності сьогодення, і як духовно-ідеальна спільність нашої минувшини, представлена високими заповідями «козацької слави», що має відродитися в прийдешньому. А це майбутнє – вільна, незалежна Україна («В своїй хаті своя правда, і сила і воля»).

Розробка української національної ідеї мала багатоаспектний характер. йшла в різних напрямках: філософському, історичному, лінгвістичному, психологічному, етнографічному, культурологічному, політологічному тощо. У контексті відношення «народ і мова» її поставив О. Потебня – вчений-мовознавець, представник філософії українського романтизму. Він глибоко обґрунтував роль національної мови в долі кожного народу, її етноінтегративну функцію. Мова, згідно з його вченням, – головна й обов'язкова ознака єдності народу, знаряддя національної свідомості; вона продукт «народного Духа», тому в мові виражена національна специфіка народу, його світосприйняття. Вбачаючи головну причину денационалізації у політичних умовах буття нації, вчений вважав, що даний процес прискорюється з відривом підростаючого покоління від рідної мови. Він також висловлював припущення, що перенесення двомовності на широкі верстви народу перешкоджатиме збереженню національної ідентичності. О. Потебні належить цікава думка про те, що «ідея національності» може слугувати як прогресові, коли стверджує взаємоповагу і право народів на самостійне існування, так і регресу, коли стверджує зверхність одного народу над іншим, панування однієї нації над іншою.

В культурологічному аспекті розглядав національну ідею літератор та публіцист, один із лідерів покоління «Молодої України» Трохим Зіньківський. У дусі європейської філософії XIX ст. він убачав у національній ідеї запоруку поступу й культури національних організацій. Оскільки кожний народ є реальним суб'єктом історичного поступу людства, а сам поступ є продуктом творчого діалогу національних культур, окрема особистість не може вступати в цей діалог, ігноруючи свою національну природу. «...Кожний індивідум, – писав Т. Зіньківський, – може виховуватись для справжнього творчого духовного життя тільки на національному ґрунті. Людина без національного почування не здатна до розумного духовного життя». Коли ж народ утрачає свою індивідуальність, він перестає бути суб'єктом історичного прогресу, перетворюючись на «машину, м'ясива мільйони». Торкаючись питання про відношення націоналізму та космополітизму, він підкреслював, що прапором національної ідеї можуть прикривати свої голови і Шевченко, і Катков. «...В чистім, благороднім розумінні націоналізм, як почуття природне, мусить бути під контролем ідей гуманізму», — зазначав Т. Зіньківський. Такий націоналізм не суперечить загальнолюдським принципам і в цьому відношенні «...кожна людина мусить бути космополітом», тобто «... дивитись на всіх людей однаково як на людей». «...Націоналізм, що суперечить вищим гуманним ідеям, – підкреслював він, – не націоналізм, це просто варварство, що прикриває свою погану і мерзенну вдачу чистим і святим покровом націоналізму» [3, с.189–190].

Теоретичне осмислення української національної ідеї в період преромантизму та романтизму мало просвітницький характер, відбувалося в контексті питання: «Хто ми є?» До відповіді на нього українські інтелектуали підходили по-різному, але змальованому ними образу України та українського народу однаково бракувало історіософського обґрунтування. Його дав М. Грушевський своєю історичною концепцією у праці «Хто такі українці й чого вони хочуть?» У ґрунто-

вному дослідженні «Історія України-Руси» автор довів самотність, автохтонність і окремішність історичного розвитку української нації.

Досліджуючи українську національну ідею неможливо оминати і постать видатного українського вченого, політичного діяча Михайла Драгоманова. Будучи сином свого часу він звертався до набутків тогочасної світової науки (позитивізм) та ідеї суспільно-культурного лінійного прогресу та гегелівської діалектики, що займала помітне місце у найбільш популярних тоді соціально-політичних доктринах та суспільно-філософських концепціях.

Драгоманов вважав, що, на його думку, українська людина носить у своїй природі найчистішу форму соціалізму з елементами децентралізації та анархізму. Аналізуючи усну народну творчість, Драгоманов доводив, що соціальна ненависть і ненависть до держави – без жодного бажання до творення власної національної держави – це і є основний зміст світогляду українців. Тому такий світогляд, на думку Драгоманова, повинна визнати за свій вся українська інтелігенція.

Спробу піддати критиці погляди М. Драгоманова здійснив один із його найвизначніших учнів, який згодом переріс свого вчителя Іван Франко у статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906 р.). Біда Драгоманова, на думку Франка, в тому, що у суспільно-політичній сфері він пропонує «наївні міркування мужика», який не спроможний піднятися своїм рівнем свідомості до розуміння вищої суспільної організації (тобто нації) понад свою громаду, понад свій повіт та одинокою підвалиною суспільного зв'язку бачить користь і приємність для себе самого.

Щодо самої філософії української національної ідеї, то найбільший внесок у її розробку здійснив, без сумніву, Іван Франко. Він, зокрема, здійснив глибоку філософську рефлексію над самим поняттям нації, чинниками націотворення й національної консолідації, обґрунтував роль національного ідеалу й завдання інтелігенції в його реалізації, місце національного фактора в суспільному житті. Нація, у тлумаченні І. Франка, – це «...суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [10, с. 404]. Перед інтелігенцією він ставив завдання «...витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю», тобто націю новітнього типу, здатну протистояти асиміляційним процесам та водночас готову до опанування «...в якнайбільшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних набутків» [10, с. 404]. Це завдання вона може виконати, вносячи національну ідеологію в маси народу, формуючи почуття національної єдності, національну самосвідомість задля того, щоб «...навчитися чути себе українцями» [10, с.405]. І. Франкові належить обґрунтування потреби класти в основу суспільно-політичного й культурного життя національний чинник – «...здорові органічні парості можуть у кожному краю вирости тільки з виразного національного ґрунту» [12, с. 25]. Він вважав неприпустимим виходити «поза рами нації» в «ідеальних змаганнях» заради прогресу нації.

Однією зі складових творчої спадщини Великого Каменяря є обґрунтування української соборності в усіх її вимірах. Іван Франко з позицій цілісності розглядав українську долю й недолю, був противником провінційного галицького мис-

лення, яке, до речі, розквітає й нині у різних формах. Іван Франко творив і діяв тоді, коли під гаслами вселюдських ідеалів, всесвітнього братства пролетарської солідарності тощо молоді народи-нації мали позбутися національної ідентичності на користь сильних цього світу. Це добре розумів Великий Каменяр, який відверто й чесно заявляв, що все, що йде поза межами нації, – це або фарисейство, або байдужість, або спроба поневолення однієї нації в інтересах іншої. Це можна вчитати у знаменитій праці Івана Франка «Поза межами можливого»: «все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [11, с. 284].

Якщо у період преромантизму (кінець XVIII – початок XIX ст.) національна ідея осмислювалася на етнографічно-фольклорному рівні, у добу романтизму (друга половина XIX ст.) – на рівні науково – просвітницькому, то в кінці XIX – на початку XX ст. вона виступає на політично-державницькому рівні у формі національно-політичних вимог та програм, головним змістом яких є політично-етатичне самовизначення української нації. Цей етап підготувало покоління І. Франка та «Молодої України», а репрезентують його ідеологи національного радикалізму М. Міхновський, Д. Донцов та інші, які трансформували національну ідею у вимогу «самостійної України» (саме під такою назвою у 1900 р. у Львові вийшла праця М. Міхновського, що стала програмою Революційної Української Партії), реалізовану в утворенні Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки та їхньою Злукою актом від 22 січня 1919 року.

Поразка української національної революції 1917–1921 років та подальші історичні колізії України у складі СРСР не заглушили національну ідею, не припустили її вістря. Як вияв власної самоцінності українського народу, його окремішності й права на вільне національно-політичне життя, вона була ідейним підґрунтям «розстріляного відродження» 20–30-х років XX ст., діяльності УВО–ОУН, визвольної боротьби 40–50-х років XX ст., самопожертви В. Стуса та плеяди дисидентів — «шістдесятників». У нинішній незалежній Україні національна ідея стала одним із державотворчих чинників, засобів консолідації української нації, національного відродження, побудови цивілізованого суспільства.

1. *Борисенко В.* Зародження української національної ідеї // Київська старовина. – 1996. – № 1–2.
2. *Вишенський І.* Твори. – К., 1986.
3. *Горський В. С.* Історія української філософії. – К., 1996.
4. *Гуцуляк О.* Українська цивілізація: Геополітичний зміст // Голос нації. – 1996. – №3–4.
5. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1992.
6. *Історія філософії на Україні: У 2-х т.* – К., 1987. – Т. 1.

7. Цит. за: Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів, 1994.
8. Розумний М. Національна ідея: Етапи розвитку // Наука і суспільство. – 1996. – № 1–2.
9. Солдатенко В., Сиволюб Ю. Витоки і передвісники української ідеї // Віче. – 1993. – № 11.
10. Франко І. Я. Одвертий лист до галицької української молодезі // Франко І. Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 45.
11. Франко І. Я. Поза межами можливого // Франко І. Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 45.
12. Іван Франко про соціалізм і марксизм: Рецензії і статті. 1897–1906. – Нью-Йорк, 1996.

CULTUROLOGICAL MEANING OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA

Andrusiv Andriy

Ivan Franko L'viv National University

Universitets'ka str., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

The theoretical aspect of the Ukrainian national idea in its philosophical and culturological measuring is analysed. A national idea is considered as mental form of perception of deep essence of people, in which its spiritual fundamental principle, purpose, sense and fundamental principles of existence, that pierce by itself all national being and predetermine public development, are represented.

Key words: nation, nationalism, national idea, national ideal, self-consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 15. 01. 2005

Прийнята до друку 17. 02. 2005